

MUHAMMAD ABDONING HAYOTIY FAOLIYATI VA IJTIMOIY O'ZIGA XOSLIGI.

Hamroyev Nusrat Ixtiyorovich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.n.dotsent Qodirov M.

Tel: +998 90 330-09-06

Annotatsiya: *Ushbu maqolani yozishdan maqsad islom dininig Misrdagi XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi o'rnida Muhammad Abdoning qarashlarining ahamiyatini o'rganishdir. Ijtimoiy-siyosiy hayotda jamiyatning qotib qolgan dogmatik qarashlarini o'zgartirishda, isloh qilishda bu shaxsning amalga oshirgan ishlari, g'oya va maqsadlari to'g'risida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Islom islohotchiligi, Bahoiylik, al-Vaqasi al-Misriya, xurofot, dogmatik fikr, "al-Ustad al-Imom" va "ash-Shayx al-Muftiy", al-Afg'oniy, al-Azhar, sunniylar va shialar, musulmonlar va nasroniylar, Hadiv, Tavrot, Injil, Quron.*

Abstract: *The purpose of writing this article is to study the importance of the views of Muhammad Abda on the place of Islam in Egypt in the late 19th and early 20th centuries. In the process of changing and reforming the rigid dogmatic views of society in socio-political life, one thinks about the deeds, ideas and goals of this person.*

Keywords: *Islamic Reform, Baha'i, al-Waqasi al-Misriya, superstition, dogmatic thought, "al-Ustad al-Imam" and "al-Sheikh al-Mufti", al-Afghani, al-Azhar, Sunnis and Shiites, Muslims and Christians, Hadith, Torah, Bible, Qur'an.*

Аннотация: *Цель написания статьи - изучить важность взглядов Мухаммада Абды на место ислама в Египте в конце XIX - начале XX веков. В процессе изменения и реформирования жестких догматических взглядов общества в социально-политической жизни человек задумывается об идеях и целях работы, проделанной этим человеком.*

Ключевые слова: *Исламский реформизм, бахаизм, аль-Вакаси аль-Мисрия, суеверия, догматическая мысль, аль-Устад аль-Имам и аль-Шейх аль-Муфти, аль-Афгани, аль-Азхар, сунниты и шииты, мусульмане и христиане, хадисы, Тора, Библия, Коран.*

“Men G'arbga bordim va islomni ko'rdim,
lekin musulmonlarni ko'rmadim;
Sharqqa qaytib musulmonlarni ko'rdim,
lekin islomni ko'rmadim.”
(Muhammad Abdo)

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan buyon, Misirdagi yirik islom modernizimi asoschilaridan biri bo'lish Muhammad Abdoning ijtimoiy-siyosiy qarashlarning o'ziga xosligi hamda g'arbdagi ilmiy dunyoqarashning sharq modernizmidagi o'rnida Abdoning fikrlari g'oyalari haqida to'xtalib o'tilmagan. Shuningdek, biz Muhammad Abdoni o'rganish orqali islom an'anaviyчилиги, mazhablarning zamon ruhidagi savollarga javob bera olmasligi, islom axloqini o'zgartirish, ilohiy dinlar va ularning kitoblaridagi birlik tafovutlaridan kelib chiqib birlashtirish g'oyalaridan bahramand bo'lamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Muhammad Abdoning hayotiy faoliyati va ijtimoiy o'ziga xos falsafiy fikrlari haqida tahlil olib borildi. Vatt, V. Montgomeri ning "Islom falsafasi va ilohiyoti" nomli maqolasi metodologik manba bo'lib belgilandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Muhammad Abdo 1849-yilda tug'ilgan Misrlik islom huquqshunosi, dinshunos olim va liberal islohotchi, islom modernizmining asosiy asoschilaridan biri sifatida mashhurdir. Ba'zan neo-mutazilizm oqimi namoyondasi sifatida qaralgan o'rta asr islomiy mutaziliy¹ olimlaridan biri. U musulmonlarning marosimlari, dogma va oilaviy aloqalarining qat'iyligini buzdi. Shuningdek, u boshqa narsalar qatorida "Xudoning birligi to'g'risidagi risola" va Qur'on sharhilarini qilgan. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, Abdo mason² bo'lgan va bahoyilik e'tiqodi³ bilan yaqin munosabatlarga ega bo'lgan. Muhammad Abdo 1849-yilda Quyi Misrda (ya'ni Nil Deltasi) dehqonlar oilasida tug'ilgan. U xususiy o'qituvchidan hamda Qur'on tilovatidan ta'lim olgan. Uni o'n uch yoshga to'lganida Misrdagi eng yirik ta'lim muassasalaridan biri bo'lgan Ahmadiy masjidiga jo'natishdi. Birozdan keyin Abdo maktabdan qochib uylandi. U 1866-yilda al-Azhar universitetiga o'qishga kirdi.⁴ Abdo Qohiradagi Al-Azhar universitetida mantiq, falsafa va islomiy tasavvufni o'rgangan. U Panalislamizmi Yevropa mustamlakachiligiga qarshi turishni targ'ib

¹ Ahmed H. Al-Rahim (2006 yil yanvar). "Islom va Ozodlik", Demokratiya jurnali 17 (1), p. 166-169.

² Karim Vissa, "1798-1921 yillarda Misrda masonlik. Yaqin Sharq tadqiqotlari bo'yicha Britaniya jamiyati byulleteni, 16-jild, № 2, 1989 y

³ Xuan R.I.Koul. "Muhammad' Abduh va Rashid Rida: Bahoiy e'tiqodi bo'yicha suhbat." Jahon buyurtmasi jildi. 15,3-4 (bahor / yoz 1981): 7-16.

⁴ Kugelgen, Anke fon. "Abduh, Muhammad." Islom entsiklopediyasi, Uchtasi. Tahrirlovchilar: Gudrun Kraymer, Denis Matringe, Jon Navas va Everett Rovson. Brill, 2009. Brill Online. Sirakuza universiteti. 2009 yil 23 aprel

qilgan faylasuf va musulmon diniy islohotchisi Jamoliddin al-Afg'oniy⁵ ning shogirdi edi. Al-Afg'oniy ta'sirida Abdo jurnalistika, siyosat va o'zining islomiy tasavvuf ma'naviyatiga bo'lgan qiziqishlarini birlashtirdi. Al-Afg'oniy Abdoga Misr va islom olami muammolari va g'arbning texnologik yutuqlari to'g'risida dars berdi. 1877-yilda Abdoga "Alim" ("o'qituvchi") ilmiy darajasi berildi va u al-Azharda mantiq, ilohiyot va axloq fanlaridan dars berishni boshladi. 1878-yilda Qohiraning Dar al-Ulum o'qituvchilar kollejida tarix professori etib tayinlandi, bu kollej keyinchalik Qohira universitetiga qo'shildi. Shuningdek, u Hadiv tillar maktabida arab tilidan dars berish uchun chaqirtirilgan.⁶ Abdo Misrning rasmiy davlat gazetasi - al-Vaqasi al-Misriya muharriri va boshlig'i etib tayinlandi. U Misr jamiyatining barcha jabhalarini isloh qilishning eng yaxshi usuli ta'lim deb bilib, shu maqsadga o'zini ishontigan va bag'ishlangan. U bolalarning axloqini mustahkamlaydigan yaxshi diniy va ilmiy ta'lim olish tarafdori edi, bolalarning aql-idrok qobiliyatini tarbiyalashning eng yaxshi usuli qobilyatidan kelib chiqib o'rgatishdir deb fikr bildiradi. U o'z maqolalarida korrupsiya, xurofot va boylarning hashamatli hayotini tanqid qilgan.⁷ U 1879-yilda Ahmed Orabi boshchiligidagi Misr millatchilarining qo'zg'olonini qo'llab-quvvatlaganligi uchun 1882-yilda inglizlar tomonidan olti yilga Misrdan surgun qilingan. Uning ta'kidlashicha, har bir jamiyat o'z tarixi va hozirgi sharoitidan kelib chiqib, tegishli boshqaruv shaklini tanlashiga ruxsat berilishi kerak.⁸ Abdo bir necha yil Usmonli Livanda bo'lib, u yerda Islomiy ta'lim tizimini yaratishda yordam bergan. 1884 yilda u Parijga ko'chib o'tdi, Fransiyada al-Afg'oniyga qo'shilib inglizlarga qarshi qarashlarni targ'ib qilgan islomiy inqilobiy jurnal bo'lgan "Firmest Bond" (al-Urshah al-Wuthqa) nashrida faoliyat yuritdi. Abdo shuningdek Britaniyada bo'lib, yuqori martabali amaldorlar bilan xalqaro maydonda Misr va Sudan davlatini muhokama qildi. 1885-yilda u Beyrutga qaytib keldi va turli diniy qarashlarga ega olimlar qurshovida qoldi. U yerda bo'lganida o'z sa'y-harakatlarini islom, nasroniylik va yahudiylik o'rtasidagi hurmat va do'stlikni yanada rivojlantirishga bag'ishladi.⁹ 1888-yilda Misrga qaytib kelgach, Abdo yuridik faoliyatini boshladi. U mahalliy tribunallarning birinchi instansiya sudlarida sudya etib tayinlandi va 1890-yilda

⁵ Kedourie, E. (1997). Afg'oniston va Abduh: Zamonaviy islomdagi diniy e'tiqodsizlik va siyosiy faollik haqida insho, London: Frank Kass. ISBN 071464355.

⁶ Kügelgen, Anke fon. "Abduh, Muhammad." Islom ensiklopediyasi, Uchtasi. Tahrirlovchilar: Gudrun Kraymer, Denis Matringe, Jon Navas va Everett Rovson. Brill, 2009. Brill Online. Sirakuza universiteti. 2009 yil 23 aprel

⁷ Kügelgen, Anke fon. "Abduh, Muhammad." Islom ensiklopediyasi, Uchtasi. Tahrirlovchilar: Gudrun Kraymer, Denis Matringe, Jon Navas va Everett Rovson. Brill, 2009. Brill Online. Sirakuza universiteti. 2009 yil 23 aprel

⁸ Kügelgen, Anke fon. "Abduh, Muhammad." Islom ensiklopediyasi, Uchtasi. Tahrirlovchilar: Gudrun Kraymer, Denis Matringe, Jon Navas va Everett Rovson. Brill, 2009. Brill Online. Sirakuza universiteti. 2009 yil 23 aprel

⁹ Kügelgen, Anke fon. "Abduh, Muhammad." Islom ensiklopediyasi, Uchtasi. Tahrirlovchilar: Gudrun Kraymer, Denis Matringe, Jon Navas va Everett Rovson. Brill, 2009. Brill Online. Sirakuza universiteti. 2009 yil 23 aprel

Apellyatsiya sudining maslahatchi a'zosi bo'ldi. 1899-yilda islomning eng yuqori unvoni Misr muftiysi etib tayinlandi va bu lavozimni vafot etguniga qadar egalladi.

U Misrda diniy islohotchilikka moyil bo'lgan jamiyatni tashkil qildi, arab ilmlarini tiklash jamiyati prezidenti bo'ldi va imtihonlarni, o'quv dasturlarini va professor-o'qituvchilar va talabalar uchun ish sharoitlarini yaxshilash bo'yicha takliflar kiritib, al-Azhar universitetini isloh qilish yo'lida harakat qildi. U katta maqsadlar bilan juda ko'p sayohat qildi va Yevropa Kembrij va Oksford universiteti olimlari bilan uchrashdi. U Fransiya qonunlarini o'rgangan va ko'plab Yevropa va Arab asarlarini Vena va Berlin kutubxonalarida o'qigan. Uning sayohatlaridan xulosalar shuki, musulmonlar o'z dinlari haqida johillik va adolatsiz hukmdorlarning despotizmidan aziyat chekishadi.¹⁰ Muhammad Abdo 1905-yil 11-iyulda Iskandariyada vafot etdi.

Muhammad Abdoning ta'kidlashicha, musulmonlar o'rta asr ruhoniylari tomonidan berilgan matnlarning sharhlariga shunchaki ishonishlari mumkin emas, ular o'zgaruvchan zamon bilan hamnafas bo'lish uchun aqldan foydalanishlari kerak. Uning so'zlariga ko'ra, islom odamlarni jilov bilan boshqarilishi uchun yaratilmagan, insonga bilim berilishi uchun aql berildi. Abdoning so'zlariga ko'ra, o'qituvchining vazifasi erkaklarni o'qishga yo'naltirish edi. U islom odamlarni ajdodlari dunyosidan uzoqlashishga undaydi va islom urf-odatlarining qullik taqlidini tanqid qiladi deb ishongan, islomni qabul qilgan ota-bobolari islomga ko'r-ko'rona ergashmagani, islom urf-odatlarini qullik deb bilganlarni tanqid qilgan. Uning so'zlariga ko'ra, insonga berilgan din bilan bog'liq ikkita eng buyuk narsa bu iroda mustaqilligi va fikr yuritish erkinligidir. Aynan shu vositalar yordamida u baxtga erishdi. U Yevropada g'arb sivilizatsiyasi o'sishi shu ikki tamoyilga asoslanadi deb hisoblar edi. U Yevropaliklarning ko'pchilikgi o'z tanlovini amalga oshirib, aqllari bilan dalillarni qidirib topishga muvaffaq bo'lgandan keyin harakatga keldilar degan fikrida qattiq turdi.¹¹ Musulmon muxoliflari uni kofir deb atashadi; ammo, uning izdoshlari uni donishmand, dinni tiriltiruvchi va islohotchi lider deb atashgan. U odatiy ravishda "al-Ustod al-Imom" va "ash-Shayx al-Muftiy" epitellari bilan xushnud etilgan. U o'z asarlarida Xudoni insoniyatni bolaligidan boshlab yoshlikgacha, so'ngra katta yoshgacha tarbiyalovchi sifatida tasvirlaydi. Uning so'zlariga ko'ra, Islom - bu yagona din, uning aqidalari bilan fikrlash orqali isbotlanishi mumkin. Abdo islomning dastlabki bosqichlariga qaytish tarafdori emas. U ko'pxotinlilikka qarshi edi va bu arxaik odat deb o'ylardi.

¹⁰Kügelgen, Anke fon. "Abduh, Muhammad." Islom entsiklopediyasi, Uchtasi. Tahrirlovchilar: Gudrun Kraymer, Denis Matringe, Jon Navas va Everett Rovson. Brill, 2009. Brill Online. Sirakuza universiteti. 2009 yil 23 aprel

¹¹ Gelvin, J. L. (2008). Zamonaviy O'rta Sharq (2-nashr, 161-162-betlar). Nyu-York: Oksford universiteti Press.

U odamlarni qullikdan xalos qiladigan, barcha insonlar uchun teng huquqlarni ta'minlaydigan islom shakliga ishongan, dinshunos olimning ekspertiza bo'yicha monopoliyani, irqiy kamsitish va diniy majburlashni bekor qilish tarafdori edi.¹² Muhammad Abdo sunniylar va shialar o'rtasida uyg'unlikni targ'ib qilish uchun juda ko'p harakatlarni amalga oshirdi. Keng ma'noda aytganda, u islomdagi barcha mazhablar o'rtasida birodarlikni targ'ib qilgan Muhammad Abdo sunniylar va shialar o'rtasida uyg'unlikni targ'ib qilish uchun juda ko'p harakatlarni amalga oshirdi. Keng ma'noda aytganda, u Islomdagi barcha mazhablar o'rtasida birodarlikni targ'ib qilgan. Biroq, u xato deb bilgan narsalarini tanqid qildi jumladan mashhur tasavvufdan kelib chiqadigan xurofotlarni keskin tanqid qildi.¹³ Abduh muntazam ravishda diniy jamoalar o'rtasidagi do'stlikni yaxshilashga chaqirdi. Xristianlik Misrdagi ikkinchi yirik din bo'lganligi sababli, u musulmonlar va nasroniylar o'rtasidagi do'stlikka alohida kuch sarfladi. Uning ko'plab nasroniy do'stlari bor edi va ko'p marta Koptlarni himoya qilish uchun tik turardi.¹⁴ Urabi qo'zg'oloni paytida ba'zi musulmon olomonlari Yevropaning mustamlakachiligiga g'azablanishlari natijasida bir qator koptlarga noto'g'ri hujum qilishgan. Abduhning yig'ilgan asarlari Muhammad Imora tomonidan besh jildda to'planib nashr qilingan.

Yigirma sakkiz yoshida Abduh masonlar tashkiloti, Kashkab ash-Sharq (Sharq yulduzi) ga qo'shildi. Uning tarkibiga Hadivning o'g'li va merosxo'ri shahzoda Tavfiq, vazir bo'lmish Sulaymon Abaza Posho va Saad Zaglul kabi vazir ham bor edi. Muhammad Sharif Posho kabi etakchi shaxslar ham bu tashkilot uchun xizmat qilgan.¹⁵ A.M. Broadbent "shayx Abdo hech qanday xavfli fanatik yoki diniy ishqiboz emas edi, chunki uning qarashlari keng musulmonchilik maktabiga mansub edi, sof respublikachilikka o'xshash siyosiy aqidaga ega edi va masonlik lojasining g'ayratli ustasi edi" deb tariflaydi.¹⁶ Masonlik tamoyillariga muvofiq, Abdo barcha diniy urf-odatlar bilan birdamlikni rag'batlantirishga intildi. U shunday dedi: "Umid qilamanki, ikki buyuk din - islom va nasroniylikni bir-biriga quchoq ochgan holda ko'rasiz. Shunda Tavrot, Injil va Qur'on hamma joyda o'qiladigan va har bir millat tomonidan hurmatlanadigan bir-birini qo'llab-quvvatlovchi kitoblarga aylanadi". U shuningdek, "musulmonlarning Tavrot va Injilni o'qishini ko'rishni intiqlik bilan kutayotganini" qo'shimcha qildi.¹⁷

¹² Kügelgen, Anke fon. "Abduh, Muhammad." Islom entsiklopediyasi. Uchtasi. Tahrirllovchilar: Gudrun Kraymer, Denis Matringe, Jon Navas va Everett Rovson. Brill, 2009. Brill Online. Sirakuza universiteti. 2009 yil 23 aprel

¹³ Benzin, Rachid. Les nouveaux penseurs de l'islam, p. 43-44.

¹⁴ Benzin, Rachid. Les nouveaux penseurs de l'islam, p. 44.

¹⁵ <http://www.arabnews.com/node/341054>

¹⁶ Raafat, Samir. "Misrda masonlik: u hali ham mavjudmi?" Insight jurnali, 1999 yil 1 mart

¹⁷ Muhammad 'Abduh, Islom va nasroniylik, Vaqf Ixlosda, Islomdagi dinni isloh qiluvchilar, Istanbul, 1995, p. 117

XULOSA:

Bugungi kunda Sharq faylasuflarining falsafiy qarashlarini tahlil qilish dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Shu bilan birga Muhammad Abdoning falsafiy qarashlarini tahlil qilib, yosh avlodga yetkazib berishning ahamiyati cheksizdir. Abdodan nima uchun u va (o'qituvchisi) al-Afg'oniy masonga aylangani haqida so'rashdi. U "siyosiy va ijtimoiy maqsad" uchun deb javob berdi.¹⁸ O'zining o'qituvchisi singari, Abdo ham 1860-yillarning oxirlaridan boshlab Iskandariya va Qohirada tashkil topib, Misrga e'tiqodni yoyish uchun qasddan harakat qilgan Bahoiylik harakati bilan bog'liq edi. Abdo Bahoiylarning yetakchisi Abdul Baha bilan o'xshash maqsadlarga bo'lgani yuzasidan uchrashgan.¹⁹ Abdulbahoning diniy ilm va diplomatiya sohasidagi mukammalligini ta'kidlab, Abdo u haqida: "bundan ham ko'prog'iga qodir inson. Darhaqiqat, u buyuk odam; unga murojaat qilishga loyiq odam".²⁰ deb tariff beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Benzin, Rachid (2008). "Les nouveaux penseurs de l'islam". Parij: Albin Mishel. ISBN 978-2-226-17858-9.
2. Qora, Antoniy (2001). "Islomiy siyosiy fikr tarixi". Nyu-York: Routledge. ISBN 0-415-93243-2.
3. Sedgvik, Mark (2009). Muhammad Abduh. Oksford: Oneworld. ISBN 978-1-85168-432-8.
4. Vatt, V. Montgomeri (1985). "Islom falsafasi va ilohiyoti". Edinburg: Edinburg universiteti matbuoti. ISBN 0-7486-0749-8.

¹⁸ Rida, "Tatimmat", p. 402. Amerika Sharq Jamiyati jurnali, jild. 92, № 1 (yanvar - mart, 1972), 25-35 betlar

¹⁹ Oliver Sharbrodt, Islom va baxoiy e'tiqodi: Muhammad Abdulloh va Abdul-Baxo Abbosni qiyosiy o'rganish, 170-bet

²⁰ Koul, Xuan R. I. "Rashid Rida Baxay e'tiqodi to'g'risida: Dinlarning tarqalishining foydali nazariyasi", Arab tadqiqotlari har chorakda 5, 3 (yoz 1983): 278